

Wiepkje Spoelstra

De kracht van de verbeelding

Bedankt!

Allereerst alle liefs naar mijn Robbie die alle vijf jaren lang mij zowel technisch, creatief en mentaal ondersteunde en trouw en geduldig op mij heeft gewacht.

Dan mijn vader Jaap die mijn denksels en schrijfsels regelmatig aanvulde en onderbouwde met voorbeelden uit wetenschap en literatuur. Bedankt Jaap, dat je mijn ongeduld negeerde en onverstoord en minutieus (potloodje) 'mijn huiswerk' voorzag van commentaar.

Mijn lieve Mieke moessie. Door jouw rotsvaste en nooit aflatende vertrouwen in het eigen kunnen van je kinderen, weet ik dat ik het zelluf kan en ben ik, als het erop aankomt, tot ALLES in staat.

En verder wil ik iedereen bedanken die de afgelopen jaren steeds interesse toonde en nu allemaal zijn komen kijken naar het resultaat. Bedankt!

juni 2006

Bram Vermeulen: 'Mensen zijn het meest zichzelf als ze bewegen'¹.

De kracht van de verbeelding. Taal maakt ons denken zichtbaar in denkbeelden. Beeldende kunst zet denkbeelden om in tastbare beelden/geeft botten en vlees aan denkbeelden die weer beelden oproepen die het denken prikkelen die het voelen stimuleren.

Inleiding

Ik voel en ik denk. Ik ben een levend mens. Mijn denken beïnvloedt mijn voelen en andersom. Zo maak ik kunst. Ik kijk naar mezelf, naar de mensen om me heen, en ervaar hoe wij met elkaar, de dieren, de planten en de dingen om ons heen omgaan. Ik word daar blij van of verdrietig, gefrustreerd of hoopvol, ik wil meedoen of trek me terug. Naar de omgang van mensen en dieren onderling en met elkaar kan ik blijven kijken. Al kijkend neem ik de beelden in me op, vorm mijn gedachten, dobber mee op de stroom, bewaar gedachten in conclusies, vervang of verwerp oude en bouw zo verder aan mijn wereld van gedachten en gevoelens. Vanuit dit denken en voelen ga ik schrijven aan deze scriptie. Ik ga daarbij niet uit van een vooraf geformuleerde vraag of structuur, maar volg mijn gedachten die zich associatief aan elkaar rijgen. Uiteindelijk moet dit leiden tot een samenhangend verhaal dat de basis vormt van mijn werk en van waaruit ik functioneer en creëer.

‘Oldewelt spreekt van de “Burcht van het Ik” waarbinnen de mens zetelt en hij introduceerde in zijn colleges aan de Amsterdamse Universiteit de begrippen begrenzen en ontgrenzen, waarmee hij aangaf dat de Mens de toegang tot zijn “burcht” kan beperken of afsluiten – en zichzelf daarmee zal begrenzen – dan wel dat hij een vrije, zij het te overziene, toegang mogelijk maakt en daarmee zichzelf ontgrenst’².

Denken en voelen

Ik voel dus ik ben

En daar sta ik met mijn poten op de grond. Zie mij daar staan. Waar zal ik beginnen? Ik kijk om mij heen. Ik sta op een hele oude plek; een soort braakliggend terrein. De klei onder mijn voeten is hard alsof er veel overheen gereden is. Niemand te zien, ik ben alleen. Ik strek mijn armen voor mijn lichaam, de handen verticaal als radarzintuigen en tast de omgeving af: ‘kom maar gedachten, kom maar bij mij binnen’.

Ik voel hoe mijn vingertoppen beginnen te tintelen en vandaar uit mijn vingers, handpalmen, polsen, armen, schouders, nek, hoofdhuid, gezicht, een rilling trekt over mijn rug naar mijn billen, benen, voeten. Ik voel het kloppen van mijn hart, mijn adem gaat in en uit, in en uit: ik voel mezelf van top tot teen. Maar het voelen duurt maar even. Want zodra de prikkel die tot het gevoel heeft geleid is verdwenen, merk ik dat ik in gedachten een beeld vorm van wat ik beleefd heb en zie mezelf daar staan met mijn poten op de grond.

Ik denk dus ik ben (Descartes)

Ik sta voor de spiegel en kijk naar mezelf. Ik weet (ik denk dus ik ben, ik voel dat ik ben) dat ik naar mezelf kijk omdat ik heb geleerd dat die persoon tegenover mij op mij lijkt. Ik zie mijn armen, benen, hoofd, handen, voeten. Ik bekijk ze afzonderlijk en als geheel. Ik voel aan mijn buik, knijp erin, vind haar te bol. Mijn kont is oké en mijn schouders ook, lekker breed en vierkant. Ik kijk en ik keur, werp boze blikken of glimlach goedkeurend naar wat ik terugkrijg via de spiegel (ik oordeel dus ik ben).

Ik kijk (kijken en weten = denken) naar mezelf, mijn lijf, maar ook weer niet. Want dat ben ik niet, dat is een weerspiegeling van mij,

Het konijn op de beker is echt, net zo echt als die in het boek, op de gordijnen of de kinderboerderij. Dit konijn kijkt je aan. Kijkt jou aan. En dat is griezelig. Terwijl je je melk drinkt blijft hij kijken. Met zijn pootjes gespannen voor zijn buik, de oren kaarsrecht omhoog fixeert hij je blik. Nu staat het nog stil, maar straks als je je neus in de beker steekt, dan .... Terwijl je je lippen aan de rand zet, houd je je ogen strak gericht op het beest. Ieder moment verwacht je ...ja wat eigenlijk...iets waarvan je zal schrikken. Die spanning is te groot en kun je met je twee jaar niet aan. Je duwt de beker opzij en wijst naar de gele zonder konijnen die je aankijken.

van mijn lijf. Via de spiegel kijk ik naar iemand van wie ik weet dat ik dat ben, dat ik er zo uitzie, dat ik zo kijk, zo beweeg, zo sta. Ik weet dat ik dat ben en ben gewend aan dat beeld. Het heeft zich vastgezet in mijn hoofd. Als ik denk aan wie ik ben, hoe ik ben, wat ik ben, waarom ik ben, dan roep ik de (zelf)beelden op die ik ken van mezelf. Dan kijk ik als het ware via mijn interne spiegel naar mezelf.

Taal en de functie van het denken

Taal maakt ons denken zichtbaar in beelden

Via de (interne)spiegel ben ik in staat mezelf te bekijken, vanaf een afstandje, alsof ik naar een ander kijk. Dat kan ik omdat ik in staat ben te denken over mezelf. Te denken over mezelf in zinnen als: 'dit ben ik, en dat daar ben ik waarvan ik geleerd heb en dus weet dat ik dat ben'. Te denken dus in begrippen van hier en daar en gister, vandaag, morgen. We hebben deze begrippen/taal om mee te spelen en te bouwen. Denken over jezelf als over een ander kan omdat we door de taal onze gedachten kunnen isoleren van ons gevoel, onszelf. Taal ordent onze gedachten. En spreken we dezelfde taal, dan kunnen we deze gedachten ook met anderen uitwisselen. Taal maakt ons denken zichtbaar in denkbeelden.

Taal vervreemdt

Door de taal kunnen we onze gedachten isoleren van ons gevoel, onszelf. Met de zin: 'Ik voel me hier niet op mijn gemak' geef je aan dat je je niet prettig voelt in de omstandigheden waar je op dat moment in verkeert. De situatie is op dat moment bedreigend, en een automatische primitieve reactie van het lichaam hierop is om het lichaam klaar te maken om te vechten of te vluchten: 'De ademhaling wordt versneld, waardoor meer zuurstof in het bloed kan worden opgenomen. Bloed wordt niet meer zo zeer naar darmen etc.

*‘Stilte als een eerste dag, en daarin stond
Sebastiaan, de schaduw, zeer bevreemd
Dat hij, toen hij nog sterfelijk was, zijn hoop
Stelde op een heil verhevener dan dit
Thuiskomen in een slapend vruchtbegin,
Dat hij begeerde naar Gods geest terwijl
Gods wonderbaarlijk lichaam in den tijd
Hem gansch bewoonde, en dat wie stierf eerst zag
Hoe dieper 't bloed is dan de hemel hoog;’³*

Fragment uit *Het Veer* van M. Nijhoff,
voor het complete gedicht zie Bijlage.

gepompt maar gaat primair naar de spieren en ledematen, zodat ze snel voorzien kunnen worden van zuurstof en brandstof om te kunnen rennen of te vechten’⁴. Het gevoel je niet prettig te voelen is dus o.a. voelbaar in je borst (hart en longen) en je armen en benen. Door het verwoorden, erkennen van het gevoel ten opzichte van jezelf, kunnen gevoelens onder controle gebracht worden. De angst bijvoorbeeld wordt zichtbaar en daardoor bespreekbaar, analyseerbaar, herleidbaar. Hierdoor ontstaat er een ruimte tussen het lichamelijk voelen en het denken. Het hart wordt als het ware in de hand genomen en gevraagd waarom het zo snel klopt en wat het is wat het angst inboezemt (boezem is: borst, gemoed, hart).

Het denken heeft in onze wereld zo’n belangrijke rol ingenomen dat je je bijna gaat afvragen waarom we nog een lichaam hebben. Zo zijn we naar het lichaam gaan kijken als een huis voor de ziel. En met de ziel bedoel ik mijn gevoelde zelf, mijn gedachte zelf, mijn denkende zelf, mijn sturende zelf, mijn bewuste zelf, kortom een optelsom van kennis en ervaring, gedrag en emoties. Mijn ziel dat ben ik.

De ziel, de ik, woont in het lichaam en verlaat het lichaam bij het sterven. De ziel in die zin is de motor voor het leven, is het leven. Een lichaam zonder ziel is dood.

Volgens de filosoof Theo de Boer wordt het lichaam in deze opvatting tekort gedaan. Theo de Boer probeert in zijn boek ‘De hemel weet hoe’ een antwoord te vinden op de vraag hoe spiritualiteit zich verhoudt tot rationaliteit. Spiritualiteit wordt vaak geassocieerd met zweverigheid en bijvoorbeeld het leven na de dood, maar De Boer legt het begrip langs de meetlat van de rede en brengt het daarmee terug naar de aarde, het alledaagse, wat we met onze vijf zintuigen kunnen waarnemen. Naar aanleiding van een gedicht van Nijhoff ‘Het Veer’(links) stelt De Boer dat ‘de geest op

‘De dingen hebben zich losgemaakt van hun namen. De dingen zijn er, grotesk, onwrikbaar, reusachtig en het lijkt idioot om ze banken te noemen, of om ze op een of andere manier te beschrijven: ik bevind me te midden van de Dingen, de onbenoembare. Overal om me heen zijn ze, onder me, achter me, boven me, en ik ben alleen, woordeloos, weerloos. Ze eisen niets, ze dringen zich niet op: ze zijn er.’⁵

zichzelf een abstractie is, een product van des-incarnatie, geen oorspronkelijk gegeven. Het levende lichaam is het uitgangspunt⁶. De Boer tilt het lichaam uit boven de opvatting dat het niet meer is dan een zichtbaar organisme en dat we de kennis over het lichaam gebruiken als metafoor voor iets geestelijks, in het geval van de huid voor zoiets als ontvankelijkheid, gevoeligheid. Hij zegt: ‘Pas als je de druk op het geweten ervaren hebt, besef je wat nek en schouders voor dingen zijn. En dan weet je ook wat het is om gevoelens, een ziel, een geweten te hebben...een levend wezen te zijn!’.

In mijn eigen woorden leg ik het zo uit. We omschrijven hoe we ons voelen. En voelen doen we met ons lichaam. Het is dus niet vreemd dat om begrippen als belofte, schuld, verantwoordelijkheid te omschrijven, we het lichaam als metafoor zijn gaan gebruiken omdat we die gevoelens lichamelijk zo ervoeren. Het is niet voor niets dat, als we niet beschikken over de woorden (vreemde taal), het lichaam een belangrijke rol speelt in het duidelijk maken van onze bedoelingen. En denk ook eens aan doventaal waarbij het gebaar voor liefde over je hart te wrijven is of met je rechterhand een beweging te maken alsof je je hart in je linkerhand legt.

Uitdrukkingen als ‘ga van mijn nek af’ of ‘dat is een pak van mijn hart’ zijn zulke gangbare begrippen dat de relatie met het lichaam niet altijd meer herkend en gevoeld wordt. Deze uitdrukkingen zijn in die zin een verbeelding van ons gevoelswezen, van hoe we ons (lichamelijk) voelen.

Je zou kunnen zeggen dat met de ontwikkeling van ons denken, ondersteund door de taal, het gevoel aan terrein heeft moeten inleveren. De taal schept een werkelijkheid in verhaalvorm en laat het non-verbale, het gevoelde liggen. Taal schept een nieuwe werkelijkheid en vervreemdt ons daarmee van onszelf.

Als het brein de perceptie van ons lichaam bepaalt⁷, en we zijn in staat dit te beïnvloeden, zou je een mens dan ook een konijn kunnen laten zijn? Of andersom een konijn kunnen laten denken dat ie een mens is?

De kracht van de verbeelding

Met huid en haar herinneren wij

De geest, als verbeelding van ons gevoelswezen, geeft uitdrukking aan hoe we ons (lichamelijk) voelen. Dat er vanuit deze verbeelding een eigen kracht gaat houdt mij bezig.

In voorbereiding op dit stuk schreef ik vorig jaar: *'De laatste tijd, wanneer men vraagt waar mijn werk over gaat, antwoord ik met: "over de kracht van de verbeelding"*.

De kunstenaar Herman Smith moet na zijn beroerte in 1997 weer helemaal opnieuw leren lopen, praten, leven. Hij herstelt bijna geheel, tot aan zijn linkerhand, die weigert te doen wat hij wil. Op een dag ziet hij hoe een graafmachine zand schept. Hij kijkt en kijkt en probeert er zo achter te komen hoe het grijpen in zijn werk gaat. Vervolgens vertaalt hij dit principe naar zijn hand. Zijn hand is de hijskraan en wat hij wil pakken, het zand. En daarmee komt de beweging terug. Herman verklaart dit wonder met de woorden: 'Mijn linkerhand is weer gaan bewegen door de kracht van de verbeelding'⁸.

Wat Herman doet is geen afstandelijk kijken en analyseren. De hijskraan roept beelden in Herman op van eerdere ervaringen met hijskranen, met zand. De geur en het gevoel van de plakken samengeklonterde zandkorrels, het knerpende geluid van met je handen kuilen klauwen aan zee. Het mechanisme van de hydraulisch aangestuurde graafarmen en de schalengrijpers met scherpe tanden die met grote happen tegelijk de berg zand opeten.

Terwijl hij kijkt verplaatst hij zich als het ware in de machine of andersom de machine verplaatst zich in Herman. Herman wordt de graafmachine waardoor het lukt zijn lamme arm te laten bewegen. Verder schreef ik: *'Herinneringen liggen opgeslagen in ons geheugen en kunnen plotseling boven komen drijven bij een*

bepaalde handeling, geur, kleur, smaak, oppervlaktestructuur, klank. Als mens leer je de wereld kennen via je lichaam. Je ziet, hoort, ruikt, proeft, voelt. Via onze zintuigen (sensoriek) en ons bewegingsapparaat (motoriek) nemen we onze omgeving waar. Ons lichaam leert ons waar we gaan en staan in de open ruimte. Via je lichaam leer je de liefde, het verdriet, de vreugde, boosheid, je grenzen kennen, leer je wat gezelligheid is. De in het lichaam opgeslagen sensorieke en motorische ervaringen vormen steeds het referentiekader waaraan we de werkelijkheid afmeten.'

Scheppen vanuit de herinnering

Maar de in het lichaam opgeslagen sensorieke en motorische ervaringen vormen niet alleen het referentiekader waaraan we de werkelijkheid afmeten, maar ook het referentiekader waarmee we een nieuwe werkelijkheid vormen. Zoals bij het maken van kunst.

De kracht van herinneringen is iets bijzonders. Je hoort schrijvers wel eens zeggen dat het boek zichzelf schreef. Het lijkt dan alsof ze zeggen dat zij niet zelf, maar een ander het boek heeft geschreven. Alsof een geest tijdelijk bezit nam van hun lichaam. Ik denk dat het de herinneringen waren die onbewust hun werk deden. Waardoor het leek alsof de woorden spontaan uit de pen rolden. Mijn ervaring met de kat en de ree zou je zo kunnen verklaren.

Een kat is voor mij een vertrouwd beest. Thuis hadden wij katten en ik weet daarom hoe een kat voelt, beweegt, praat en dat iedere kat anders is dan de andere. De kat zit zogezegd in mijn systeem. Tijdens het modelleren van de kat (kippen gaas) kwam het beest dan ook als vanzelf uit mijn handen. Ik had maar een paar keer een foto nodig om bijvoorbeeld de hoogte van de rug te bepalen. Met de ree was het iets anders, maar toch ook vergelijkbaar. Een ree heb ik nog nooit van mijn leven aangeraakt. Ik moest het doen met

Fragment 1

Hoe...

komt een idee ooit tot stand?

kan zo 'n gedachte ontstaan?

Waar komt dat helder ogenblik

dat inzicht toch vandaan?

Dat komt door ons. Zin voor zin

gaven wij die woorden in

Die fluisterden wij toe

Fragment 2

Je noemde het inspiratie

Adem van de geest

Inspiratie

Maar wij zijn het

wij zijn het steeds geweest

Noem het inspiratie

Zo noemt men het 't meest

En dat is het ook:

De ingeblazen adem

van de geest!

Inspiratie...

Twee fragmenten uit *Inspiratie*, gezongen door Mathilde Santing, voor de complete tekst, zie Bijlage⁹.

de herinneringen aan vergelijkbare dieren die ik wèl had gevoeld zoals een paard of geit en de plaatjes die ik van een ree in mijn hoofd had. Daarnaast maakte ik gebruik van een foto. Met mijn ogen tastte ik de foto af en met mijn handen plooidde en kneedde ik het beeld tot ware grootte. Ik merkte gaandeweg dat ik, ondanks dat ik het nooit echt had gevoeld, het dier langzamerhand 'in de vingers kreeg', bij mij naar binnendrong. In tegenstelling tot de kat die door de handeling met het kippengaas van binnen naar buiten kwam, was de richting van de ree omgekeerd, namelijk van buiten naar binnen. Welke richting dan ook, bij beiden had ik het gevoel dat ik er weinig moeite voor hoefde doen. Ik had bijvoorbeeld geen meetlint nodig om de juiste verhoudingen te bepalen. Al boetsierend ontsproten poten, nek, kop, romp op een natuurlijke manier aan mijn handen.

Herinneringen: adem van de geest

De kracht van de herinnering, verbeelding ligt volgens mij ook ten grondslag aan inspiratie. Mathilde Santing zingt: 'Hoe komt een idee ooit tot stand; kan zo'n gedachte ontstaan. Waar komt dat helder ogenblik, dat inzicht toch vandaan. Je noemde het inspiratie, adem van de geest¹⁰.'

Die adem van de geest zijn volgens mij herinneringen die tot leven worden gewekt en zich uiteten in een idee. Ik zie inspiratie als een product van associatief denken. Dus ik neem iets of iemand waar wat bij mij een herinnering oproept die ik (onbewust) koppel aan de volgende en de volgende en de volgende¹¹ tot het uiteindelijk een eigen vorm en kleur heeft aangenomen: het idee. En een idee wat je bezielt¹² het woord zegt het al, is een totale ervaring van hoofd tot tenen, huid, haar en nog meer. Zoals geïllustreerd in het stukje over Herman Smith en de graafmachine, verplaats je je al kijkend, voelend, proevend, horend, ruikend in de 'huid' van wat je je verbeeldt. Je projecteert je eigen gedachten, herinneringen op dat wat je ziet. Inspiratie heeft met verbeelding te maken. Het kunnen

Boon gaf een weergaloze beschrijving van het schilderij 'De gebochelde' van Peiser. Hij schreef: "Ge ziet haar bochel niet, ge ziet haar dunne korte beentjes, haar lange magere armen niet. En toch staat ze er, volkomen. En wij willen er bijvoegen dat het niet alleen knap stielwerk is, wetenschap -want dat alleen is nog niet genoeg om een groot kunstwerk te scheppen-, maar dat Peiser ook de miserie, het vertrapte leven der gebochelden in zijn diepste wezen moet aangevoeld hebben"¹³.

isoleren van een gedachte, je kunnen concentreren op dat ene. Letterlijk in die gedachte gaan zitten, zodat je haar voelt, haar bezit voelt nemen van je lichaam. Je voelt het in je organen, je huid, je tong, je hoort haar tegen je praten. Je bent de gedachte, je ademt, je leeft de gedachte.

Taal scheidt, taal verbindt

Taal in de zin van het gesproken en geschreven woord is een verzameling van regels tussen, in ieder geval, twee mensen. Taal geeft betekenis aan de dingen (woorden en zinnen) en reguleert hoe die betekenisdragers zich ten opzichte van elkaar moeten gedragen om iets te betekenen. Ofwel, 'de akoestische klank *boom* telt als betekenis hebbend *boom* in het Nederlands'¹⁴.

De beperking van taal zit mijns inziens in de oorsprong en eerste functie van taal, namelijk de noodzaak tot effectieve communicatie; 'Pas op er staat een leeuw achter je' werkt sneller en effectiever dan opgewonden op en neer springen en wijzen naar het dreigende gevaar. Taal heeft alleen betekenis voor anderen wanneer degenen (mensen, dieren, mens en dier) die de taal toepassen zich houden aan de regels die ze met elkaar hebben afgesproken. Het overtreden van die regels wordt maar tot een bepaalde hoogte begrepen en gewaardeerd. Dat geldt in zekere mate ook wel voor beeldende kunst, maar taal is wat dat betreft minder flexibel. Ook al zijn er prachtige teksten die je kunnen raken tot in het diepste van je ziel; toch beschikt taal over minder mogelijkheden dan beelden. Beeldende kunst is niet zoals taal die is geformaliseerd. Er is bijvoorbeeld niet zoiets als een 'groen boekje' van de kunst. Kunst waarderen met termen als *goed* en *fout* is daarom lastig. Er zijn natuurlijk wel afspraken, maar die gelden eerder als persoonlijke opvattingen dan als wetten en kunnen in de loop van de tijd weer veranderen.

De functie van beeldende kunst is niet in de eerste plaats (effectieve)

communicatie. ‘Kunst is het vermogen om op creatieve wijze uitdrukking te geven aan emoties en/of gedachten met als doel bij de toeschouwer en/of toehoorder gevoelens van schoonheid, verbazing, verwarring e.d. op te wekken’¹⁵. De noodzaak om kunst zo strak te organiseren en te formaliseren zoals de gesproken en geschreven taal is er niet. Beeldende kunst bestaat juist bij de gratie van het ontbreken van een dergelijk systeem.

Het ‘vocabulaire’ van de beeldende kunst(enaar) staat niet vast, is onuitputtelijk. Beeldende kunst biedt daarom meer vrijheid tot uitdrukking en interpretatie. En juist die vrijheid houdt de weg naar het gevoel open.

“Papa”, zegt Karelkje tegen de houthakker, “ik wil een hert”.

Een onschuldig verlangen in een sprookjesachtige omgeving. Vervuld van goede vaderlijke bedoelingen vertrekt de houthakker naar de diepte van het bos. Maar Karelkjes verlangen wekt een verzwegen familiegeschiedenis tot leven, een geschiedenis die zich ritselend opdringt en uitgroeit tot een wreed en liefdevol verhaal. Ondanks schaamte en mislukking – en de aanleg van een autoweg – koerst het richting eindbestemming. Tot elke prijs wil het verhaal voltooid en verteld worden, met ingrijpende gevolgen voor de betrokkenen.’16

Praktijk van de verbeelding - 1

Na deze overwegend theoretische verhandeling ga ik over op de praktijk van de verbeelding. Dus hoe transformeert zich dat naar de zichtbare wereld; drukt zich dat via mij uit. Ik zeg dat bewust, maar het gebeurt voorbewust. Net als de verbeelding zich niet laat sturen, geldt voor mij dat ook de beelden voortkomend uit die verbeelding hun eigen ontwikkeling, tijd en plaats kennen. Zodra je vorm en tempo gaat forceren gaat het mis, wordt het contact verbroken, wat zich onherroepelijk zal wreken in het eindresultaat waarin de bezieling ontbreekt.

Onder de laag van beschaving

Mijn eindexamenwerk heet ‘Sylvia’. Sylvia gaat over schijnveiligheid, (ingebeelde) angst, verlatenheid, schuld. Elementen van Sylvia komen uit het boek ‘Ritselingen’ van Michael Frijda (links) waarin het onschuldige verlangen van Karelkje naar het hebben van een hert de aanleiding is voor de onthulling van een tragische familiegeschiedenis. Aantrekkelijk in dit verhaal is de verkleving van wreedheid en liefdevol handelen. Zoals wanneer Karelkje uit onmachtige frustratie het hert de schedel doorklieft omdat het zich niet wil laten aaien. Of het jonge meisje dat onwillekeurig haar (stief)vader verleidt om het gevoel van schuld dat altijd aan haar had gekleefd te bevestigen. En de zoon die de goede bedoelingen van zijn vader aanziet voor verraad en hem in blinde woede vermoordt.

Deze spanning tussen emoties die elkaar aanvullen, in elkaar overlopen, die niet eenzijdig uit te leggen zijn, waarbij het moeilijk partij kiezen is omdat het zwart-wit uitleggen wat goed is en wat kwaad onmogelijk is omdat voor beiden wat te zeggen valt, oefenen een grote aantrekkingskracht op mij uit en zie ik steeds terug in mijn eigen werk en trekt mijn aandacht als het een (kunst)werk van een

'Toen ik een week later die bril opkreeg viel de wereld uit elkaar. Ik zag alles zo scherp, zo tot in de details, dat ik er hoofdpijn van kreeg. Alleen als ik mijn ogen sloot had ik rust. En 's nachts. Ieder grassprietje, elke lichtstraal, ieder richeltje in een steen, elk kuiltje en bobbelje van een boomstam. Al die dingen afzonderlijk herinnert. Ze haalden het tempo uit de wereld. Begrijp je dat Beaufort? Met een bril was ik willoos aan haar overgeleverd....'

'Te veel details. Mijn hoofde dreigde te kapseizen. Loodzwaar werd het. Alsof mijn kop uit elkaar barstte. Gelukkig mag ik nu van dokter Vrasdonk zonder bril rondlopen. Dat maakt de situatie draaglijker.'

'Hij is onder zijn herinneringen bezweken, hij kon niets vergeten'

*'Max was ook bijzonder. Maar hij had geen zicht op de wereld. Hij kon zijn herinneringen niet afbreken, zoals hij zelf zei. Op het laatst belemmerden ze zijn handelingen, kon hij geen kant meer op.'*¹⁷

ander betreft.

Natuurlijk, een werk wat alleen gaat over schoonheid kan je vervullen, je vullen met blijdschap of verdriet.

Mijn behoefte om door het schone, mooie, romantische heen ook de donkere keerzijde te willen zien heeft denk ik te maken met de behoefte te begrijpen, de laag van beschaving te doorbreken en toegang te krijgen tot waar het in het leven werkelijk om draait: om werkelijk contact. De laag van beschaving, de beleefde omgang met anderen, de schijnbaar onschuldige eisen die we elkaar stellen roept een spanning op die mij beangstigt en aantrekt. Het is een verlangen naar echtheid, echte relaties, voorbij de schone schijn.

Ontkomen aan een wereld die je niet begrijpt

Een ander thema wat mijn aandacht heeft, heeft meer te maken met een manier van kijken. Kunst kan de dingen laten zien vanuit een andere invalshoek. Kunst 'helpt' de toeschouwer een andere bril (links) op te zetten. Maar wát helpt de kunstenaar, wat zet hem op het andere been, waar vindt hij de alternatieve blik, waar haalt hij zijn ideeën, inspiratie vandaan? Ik schreef eerder dat inspiratie met verbeelding te maken heeft: *'Het kunnen isoleren van een gedachte, je kunnen concentreren op dat ene. Letterlijk in die gedachte gaan zitten, zodat je haar voelt, haar bezit voelt nemen van je lichaam. Je voelt het in je organen, je huid, je tong, je hoort haar tegen je praten. Je bent de gedachte, je ademt, je leeft de gedachte.'*

Ik vind mijn alternatieve blik in die verplaatsing; van het afstandelijk waarnemen tot het transformeren van het voorwerp van waarneming. Het zien van een haas tot het worden van een haas.

Dit transformeren is iets wat ik aan en uit kan zetten. Ik ben de baas over mijn eigen gedachten. Maar ik weet ook dat ik die controle door omstandigheden zo maar kwijt kan raken. Mijn wereldbeeld is dat de

En ik lag daar op mijn rug. Ik dacht dat ik niet bang was. Maar mijn lichaam trilde als een riet. Om tot rust te komen bedacht ik me dat Rob naast me stond. Ik glimlachte naar hem en gaf hem een knipoog: 'Kees knipoog, reageerde Rob'. En ik moest als altijd lachen om die droge opmerking. En ik werd rustig.

wereld is zoals ze is. De werelddbol draait om haar as en wij draaien mee. We worden geboren en gaan weer dood; verworden tot voedsel voor plant en dier en uiteindelijk de mens: van as tot as zult gij wederkeren. Of je het wilt of niet, je maakt onderdeel uit van dit systeem. Het een volgt uit het ander, en uit het een het ander. Op dag volgt nacht, op nacht volgt dag enzovoort. Er is geen ontkomen aan de continuïteit van het leven. Jij kunt wel ophouden, maar de rest gaat gewoon door. Je evenwicht bewaren in een dergelijke maalstroom valt niet (altijd) mee. Daar heb je vaste grond voor nodig. Door middel van wereldbeschouwingen, religies (rationele denk-systemen) pogen mensen daarin te voorzien. Te weten waar je staat, waar je vandaan komt en naartoe gaat. Beschikken over een beleving van tijd en plaats.

Gek worden in de zin van het verliezen van de grip op jezelf en de wereld om je heen kan een bewuste dan wel onbewuste manier zijn te ontkomen aan een wereld die je niet (meer) begrijpt. Mensen die tijdelijk of voor altijd het contact met zichzelf verliezen als gevolg van dementie, een hersenbloeding, schizofrenie, autisme, histerie, en houvast vinden in waanbeelden waar angst een grote rol speelt houden me bezig. Ten eerste omdat ik me altijd afvraag hoe het zou zijn als het mij zou overkomen. En ten tweede omdat ik denk dat die mensen ongevraagd en ongewild die alternatieve blik waar ik het zojuist over had, inclusief kabouters, elfen en draken aan zich opgedrongen krijgen. Zij hebben geen keuze, voor hen is verbeelding realiteit geworden. Ik, vanuit mijn positie van beschouwer probeer me voor te stellen hoe het is om in een dergelijke toestand te verkeren en gebruik de beelden en emoties die dat oproept als inspiratie om er een beeld van te maken.

Afsluitend wil ik nu een beschouwing geven van enkele werken waarin ik elementen uit het voorgaande meen te herkennen.

Praktijk van de verbeelding – 2

Eija-Liisa Ahtila *The House* (2002):

Tijdens de elfde Documenta in 2002 in Kassel zag ik ‘The House’ van Eija-Liisa Ahtila. Ik weet nog dat ik binnenkwam in de ruimte waar de film werd getoond. Het zaaltje was maximaal gevuld, overal stonden, zaten en lagen mensen. De film verlichtte de ruimte slootwatergroen.

Over de volle breedte van de drie wanden van het zaaltje zweeft, drie meter boven de grond, een vrouw. Er is een houten huis in een bos, een moderne auto, type stationwagon, staat geparkeerd op de oprit. Ik zie een autospiegel en denk me te herinneren dat de vrouw zojuist met haar auto vanuit de stad is gearriveerd. In mijn herinnering heeft ze een rood jasje aan, rode laarzen en rood gestifte lippen: een knappe jonge vrouw.

Er lijkt geen logica te zitten in het verhaal. Zo-even gleed ze nog verkennend ter hoogte van de dakrand rond het huis om het volgende moment roerloos voor zich uitstarend in het huis te staan. De vloer is van hout. Ik hoor stadsgeluiden, een tram klingelt, auto’s toeteren, ik zie een boot op een rivier. Een koe wandelt door het decor? En de vrouw staat daar maar, schijnbaar zonder emoties. En toch voel je haar angst (of heb ik gezien dat ze ineengekrompen op een stoel zat?).

Ik heb de indruk dat het hier om iemand gaat die de stad, haar baan, haar gezin, haar leven is ontvlucht maar ervaart dat ze dit leven niet kan ontvluchten, omdat het in haar zit. Zij is dat leven, het gaat letterlijk door haar heen.

Ik beleefde de film als zo fascinerend dat ik onmiddellijk naar binnen werd gezogen en tot het einde ben gebleven.

Film is niet het meest toegankelijke medium. Je moet meestal iets meer moeite doen om erin te komen omdat het niet zoals bij een

schilderij of sculptuur in één oogopslag is te overzien, maar je een tijd moet overbruggen waarin het zich beeldje voor beeldje aan je onthult. Ik denk dat de kracht hierin zat dat ieder beeldje op zichzelf stond en je niet noodzakelijkerwijs het volgende nodig had om geboeid te blijven.

Juist dat, het ontbreken van een lineair verloop, maakt dat de beelden niet als een filmstrip langs je interne oog trekken, maar achterblijven in je hoofd om met elkaar allerlei verrassende verbindingen aan te gaan. De kijker krijgt daardoor de ruimte tot eigen interpretatie. Het verhaal is niet uitverteld met het vallen van het doek. Juist niet, pas dan begint het zoeken naar een lijn; wat heb ik gezien, wat heeft de maker mij willen laten zien? En hoe complexer, hoe dieper het verhaal zich in je verankert en hoe intenser de beleving.

Matthew Barney, *Drawing restraint 9* (2006)

Matthew Barney gaat op een vergelijkbare manier om met tijd. Hoewel de twee films die ik van hem zag, zich afspelen langs een tijdlijn, met een duidelijk begin en eind, ervaar ik dat tijdens het kijken niet zo. De beweging (tijd = beweging) ervaar ik eerder als stervormig waarbij de verschillende verhaallijnen zich van de buitenkant van de ster naar binnen, naar de uiteindelijke climax bewegen. En ook dat realiseer ik mij pas aan het eind.

Drawing Restraint 9 (filmfestival Rotterdam, 2006) gaat zelfs over 'tijd', namelijk het terugdraaien van de tijd. In, wat een drie-uurdurend statement lijkt tegen de walvisvangst ontstaan twee walvissen uit vloeibaar vet in een tankwagen.

Ook hier geldt, maar dan honderd keer sterker dan bij *The House* van Eija-Liisa Ahtila dat ieder beeld de moeite waard is om bekeken te worden. Barney lijkt niets aan het toeval over te laten. Alles is door hem tot in het detail uitgedacht en geregisseerd. Zelfs de meeuwen, als die er al in voorkwamen, waren geïnstrueerd. De taal van het

verhaal bestaat geheel uit symbolische aanwijzingen die de losse beelden aaneenhecht tot een samenhangend en navolgbaar verhaal¹⁸. Het voert te ver om de hele film hier uit de doeken te doen, daarom kies ik er voor de slotscène toe te lichten, waarin alle verhaallijnen samenkomen in een letterlijke transformatie van mens tot walvis.

Het ontstaan van de walvissen verbeeldt Barney als volgt: De man en vrouw zitten tegenover elkaar in een ruimte ergens op een schip. Gehuld in een pelsjas van de duurste soort draagt zij schelpen en zeesterren in haar haar en is hij is aan één kant kaalgeschoren, inclusief zijn wenkbrauw. Ze raken elkaar aan, handen strengelen ineen. In een serene en tegelijk wellustige werveling gaan ze in elkaar op. Water stroomt langzaam de kajuit binnen, de bontjassen bollen op waaronder blote armen en benen zichtbaar worden. Onder water snijdt een mes door een been alsof het zo moest zijn. Eerst is er is geen bloed, geen teken van pijn. Het vlees wijkt als vanzelf uiteen. Omstebeurt kerven ze nu in elkaars weke onderlichaam. In de cadans van een vriend paar worden de emoties steeds heftiger. Een sliertje rood zwelt aan tot het water bloedrood kleurt. Repen vel en vet raken los van het bot, een voet dwarrelt omhoog. Het snijden houdt op wanneer benen en romp van elkaar zijn gescheiden. De vrouw buigt haar nek waar ter hoogte van haar onderste nekwervel een huidplooi in de vorm van twee halve maantjes zichtbaar worden. De man wrijft met zijn vingers over de plek waarop deze zich opent, een wolk lucht uitblazend. Een walvis is geboren.

De vorm is bizar en zelfs op sommige momenten afschrikwekkend. Maar ik heb een paringsscène, waarbij emoties van lust en liefde over elkaar heen buitelen in een beestachtige, wanhopige honger naar elkaar nog nooit zo intens in beeld gebracht gezien. En dat vind ik knap. Barney maakt zichtbaar wat we gevoelsmatig ervaren. Zijn

films lijken meer de logica van dans of muziek te volgen waarin de taal niet de grenzen aangeeft en er meer vrijheid blijft voor het eigen verhaal. De weg naar het gevoel is daardoor directer.

Wiepkje Spoelstra, *Haas-1* (2005)

Vorig jaar filmde ik mezelf verkleed als haas in een weiland. Ik had een rood jasje aan en een zwarte maillot. Op mijn kop bond ik twee grote blauwe oren. Aan mijn voeten droeg ik twee bruine laarsjes die ik in een hoek van 35 graden op twee plankjes had gemonteerd. Door deze oncomfortabele stand van mijn voeten leek het lopen meer op strompelen.

Vanuit de rand van het bos begint de haas aan zijn moeizame tocht naar de overkant van het open veld, begeleidt door het gebrul van een naderend vliegtuig. Halverwege het weiland zwijgen de motoren voor een moment waarop de haas struikelend tot stilstand komt. Angstig oplettend zoekt het met zijn oren de omgeving af naar het gevaar. Tot het lawaai weer aan komt rollen en de haas, zo vlug als zijn kreupele poten hem kunnen dragen, het struweel in verdwijnt.

Ik vind een haas een raar beest. Het houdt het midden tussen een konijn, een ree en een kangoeroe. Enkele jaren geleden kwam dit dier recht op mij af om op een afstand van vijf meter halt te houden en me aan te kijken alsof hij dacht: wat kom ik nu op mijn hazenpad tegen? Ik hield me muisstil in de hoop dat hij dichterbij zou komen. Waarop het beest mij in lome tred passeerde. Het had iets heel onwezenlijks alsof we elkaar troffen in een andere dimensie waardoor we beiden onze rol van jager en prooi vergaten. Sindsdien is een haas voor mij een dier van een andere planeet. De vervreemdende verbazing die zich toen van mij meester maakte heb ik in beeld willen brengen. Ik projecteerde dit gevoel op de haas en nam de gedaante aan van de haas die ik terecht liet komen in een wereld die hem vreemd was; die hem angst aanjoeg.

Blijkbaar raakte ik daarmee aan een universeel gevoel voor *das Unheimische*, want het werd onmiddellijk opgepikt en begrepen. Juist het ongewone, niet-alledaagse van het tafereel maakte dat ik dichter kwam bij wat ik wilde vertellen dan wanneer ik gebruik had gemaakt van het alledaagse.

Mijn hazenfilmpje is een bewegende *filmstill*. Of eigenlijk is het *dát* niet eens. Want tijd ontbreekt totaal. Er is geen begin - waar komt de haas vandaan? – en geen eind – waar gaat de haas naartoe? Het is een geïsoleerde emotie, sfeer die ik heb willen laten zien waarvan ik hoop dat de toeschouwer die herkent en beleeft, zowel lichamelijk als geestelijk.

Ik geloof dat ik met deze laatste uitspraak raak aan waar het mij omgaat en om begonnen is en waarmee ik mijnscriptie begon, namelijk: *‘Ik voel en ik denk. Ik ben een levend mens. Mijn denken beïnvloedt mijn voelen en andersom. Zo maak ik kunst’*. Kortom: ik wil kunst maken die zich laat voelen in huid en haar en zich als een virus in je nestelt en vandaar uit de voedingsbron vormt voor een volgend (beeldend) werk.

Adrian Piper, *Black Box/White Box* (1992)

Een werk wat hierin volgens mij is geslaagd en mij raakte als een mokerslag is *Black Box/White Box* van Adrian Piper (1992). In een ruimte staan twee cabines met daarin een stoel en een televisie. Het één is zwart en het andere is wit geschilderd. Ik neem plaats in de witte cabine. Wat ik zie is een zwarte man die door agenten finaal in elkaar geschopt wordt. Het is haast niet te verdragen en onwillekeurig knijp ik mijn ogen half dicht om de gewelddadige beelden af te weren. Ik vraag me af wat hier gaande is

tot ik me realiseer dat het Rodney King betreft die in 1991 bijna dood werd geslagen door de politie nadat hij een verkeersovertreding had begaan. Terwijl de filmbeelden, geschoten door een toevallige passant, het tegendeel bewezen werden de betrokken agenten toch vrijgesproken. Dit was de aanleiding voor hevige rassenrellen in Los Angeles.

Dit opschrijvende voel ik nog hoe, bij het bekijken van de video, woede en walging zich van mij meester maakten en ik wilde roepen: ‘stop, stop, hou daarmee op’. Bij iedere schop voel ik mijn maag krampen, mijn keel wordt dichtgeknepen, ik ervaar een druk op mijn borst. De scène is in een *loop* gezet waardoor er geen eind lijkt te komen aan de slachtpartij. Achter de stoel waarin ik zit hangt een foto van president Bush-senior die de politie van de Los Angeles feliciteert met haar ferme optreden.

Nog natrillend van emotie neem ik plaats in de zwarte cabine. Even is er niets tot het scherm aanspringt en een foto toont van Rodney King, na de mishandeling. Vol afgrijzen neem ik het kapotte gezicht waar waarin, in tegenstelling tot wat ik verwachtte, geen enkel spoor van angst of agressie valt te ontdekken. Er is alleen rust en vooral een enorm zelfbewustzijn. Terwijl ik kijk luister ik naar de stem van King die pleit voor saamhorigheid en samenwerking tussen iedereen. Ik voel de verontwaardiging opkomen: ‘Hoe kunnen ze? Wie doet nou zoiets?! Klootzakken, rot-Amerikanen!!!’ Boosheid balt zich samen in mijn borst, ik voel mijn adem stokken. Mijn mond valt open van ontzetting. Dan dooft het licht uit en kijk ik via een spiegel recht in mijn eigen gezicht, maar in de ogen van de dader. In één klap ben ik van ‘onschuldige’ toeschouwer, medeplichtige deelnemer en van oordeler tot veroordeelde. Ik kan mezelf niet meer aanzien en vlucht het hokje uit.

Bijlage

M. Nijhoff (1894-1953)

Het Veer

Toen de avond viel, maakte Sebastiaan
Het koord dat zijn twee polsen om den boom
Geboeid hield langzaam los, rukte één voor één
De pijlen uit zijn dij, zijn borst, en wierp
Hen achter zich in 't gras; ontbindend voorts
Den witten lendedoek, wiesch hij zijn wonden
Bij een naburig vijvertje en bevrijdde
Zijn lichaam van bezoedeling en bloed.

Rondziend in 't wijde land, de duinen links,
Met westerlicht arbeidend boven zee,
De verre stad ter rechter zij, met torens,
Rood vuur en viaducten langs de kim,
Koos hij het klimmend pad dat langs een dijk
De vaart bereikte, en bij dit blanke water,
Breed bed van vrede, uit dieperliggend land
Opgekneld als een zware scheur, vol gloed,
Vol spiegeling, met riet bezoomd, verwijlde
Een uur of wat, geleund tegen den muur
Van een klein boerenhuis, Sebastiaan.

Er voer een veerpont heen en weer. De geest,
In 't klimop schuilend, kon, over de haag
Van 't morsig erfje waar hij stond, het volk
Bij de aanlegplaats zien wachten, wijl het vaartuig
Bepakt met passagiers, vee, wagens, fietsen,

Een auto soms, dof ronkend, met geknars
Van klos en ketting, aangeschoven kwam

Uit de gekleurde rust der watervlakte.
Dan dreunden paardenhoeven op 't plankier,
Op 't grindpad kraakten wielen, de auto, ver reeds,
Zoemde in den mist den polder in, er werd
Een bel geluid, de brug ging op, en weer,
Met de ingescheepten, schoof 't verdubbeld beeld
Over den telkens in den waterweerschijn
Donkerder avondhemel naar een doel,
Een overzijde, reeds door dauw uit zicht.
Halfweg tot water hing de damp, en weldra
Zag, talmende, Sebastiaan niet meer
Dan keer op keer een kleine lamp verdwijnen
En weer opdoemen uit de duisternis.

Zoo werd het nacht, en de gestorvene
Was om de stilte zeer bevreemd. Een hond
Die hem niet aangeblaft had, bleef, den kop
Op de voorpoten neergestrekt, hem waaksch
En met een blik van op den eersten wenk
Terstond te volgen, gadeslaan; geen vogel
Zwierde meer om den dakrand heen; de kippen,
Gehurkt in 't donker hok, hadden sinds kort
Hun opgeslokt getok gestaakt. Toen, eensklaps,
Viel lamplicht door een raam en in 't vertrek
Waarin Sebastiaan naar binnen keek,
Zat een man bij de tafel, in blauw hemd,
De mouwen opgestroopt, en in zijn vuist
Een krant, gekreukt, ongeopend; en een vrouw,
Wier blik naar 't venster was gekeerd, lag slap

Diep in het witgekalkt vertrek te bed
Te zien naar dingen die zij hoorde of zag
Maar niet bevatten kon, een trek van pijn
Om den vermoelden mond en van bevreemding.
Die stilte was de stilte niet des doods,
Het hemelsch licht niet, dat Sebastiaan
Toen pijlen hem doorboorden had aanschouwd,
De rust niet, het steeds stijgend helderder
Gezang niet, welks verbrede eentonigheid
Weer stilte wordt, gelijk een zee, gelijk
Een korf vol bijen of een bosch bij wind;
Die stilte daar was aardsch en warm, was zwanger,
Hoop, aanvang, was een ademhaling, even
Inhoudend bij de diepste teug, geluk
Dat zich een hand voor oogen legt en zwijgt
En peinzend zich bezint, een oponthoud
Waarin, als in een slaap, het vrije bloed
Den dag verzoent en onbelemmerd droomt
Van nieuwe dagen dezen dag gelijk;
Stilte als een eerste dag, en daarin stond
Sebastiaan, de schaduw, zeer bevreemd
Dat hij, toen hij nog sterflijk was, zijn hoop
Stelde op een heil verhevener dan dit
Thuiskomen in een slapend vruchtbegin,
Dat hij begeerde naar Gods geest terwijl
Gods wonderbaarlijk lichaam in den tijd
Hem gansch bewoonde, en dat wie stierf eerst zag
Hoe dieper 't bloed is dan de hemel hoog;
Dat hij geen zoon had, kwelde hem, dat hij
Verzuimd had, vóór hij opsteeg, van zijn jeugd
Iets hier te laten, wakend; dat hij thans
Uit een onvruchtbaar graf den barren tocht

Naar de overzijde aanvaard had, als een blinde,
Zon voelend op zijn hand, op goed geluk.

Men troost ons, zeggend: Gods barmhartigheid
Reikt verder dan zijn wet. Dan kan niet zijn,
Dat, toen Sebastiaan's lichaam werd vermist,
Een vogel is gezien, rechtstandig, wit,
Dien tuin ontstegen, met gestrekten hals
Heendrijvend, westwaarts, over duin en zee.
Dan hecht ik eer geloof aan het verhaal
Dat er dien nacht in 't huis nabij het veer
Een kind geboren werd, zoo stralend schoon,
Zoo wetend, warm van blik, dat men, hem ziend,
Aan blauwe lucht moest denken, melk en vruchten,
Aan een zoet landschap waar men baadt en waar
Men na het bad naakt inslaapt in het gras.19

Mathilde Santing

Inspiratie

Hoe...
komt een idee ooit tot stand?
kan zo'n gedachte ontstaan?
Waar komt dat helder ogenblik
dat inzicht toch vandaan?
Dat komt door ons. Zin voor zin
gaven wij die woorden in
Die fluisterden wij toe

Hoe...
kreeg jij ooit een idee?
Vroeg jij je dat nooit eens af..?
Het was de stem van
een van ons
die jou het inzicht gaf
De stem van iemand als wij
Onzichtbaar aan je zij
Zo luisterde jij toe

Je noemde het inspiratie
Adem van de geest
Inspiratie
Maar wij zijn het
steeds geweest

Zo...
krijgt het kind een idee
Zo vindt de man wat hij zoekt

Zo wordt de sterveling een held
Zo wordt vooruitgang geboekt
Dat komt door iemand van hier
De mens bereikt op die manier
het hogere niveau

Je noemde het inspiratie
Adem van de geest
Inspiratie
Maar wij zijn het
wij zijn het steeds geweest
Noem het inspiratie
Zo noemt men het 't meest
En dat is het ook:
De ingeblazen adem
van de geest!
Inspiratie... 20

---

¹ Vermeulen, Bram (zanger, kleinkunstenaar) in het KRO-programma 'De wandeling':

² Veldman, Frans, Haptonomie, wetenschap van de affectiviteit, 1987, ISBN: 9061319781

³ Nijhoff, M. (1894-1953), Het Veer

⁴ http://home.wanadoo.nl/hoewerkthet/biologie/fight_or_flight.html

⁵ Sartre, Jean-Paul, Walging, De Arbeiderspers, Amsterdam 1999

⁶ Boer, Theo de, De hemel weet hoe, Titus Bransma Instituut, Nijmegen 1999

⁷ ANP – Persbericht 'Brein bepaalt perceptie van eigen lichaam' - Gepubliceerd op dinsdag 29 november 2006, Londen

⁸ Deze samenvattende beschrijving ontleende ik aan de documentaire 'Gatenkaas' over de kunstenaar Herman Smith, Van Hemert Producties, oktober 2004.

⁹ Tekst en muziek: Ad van Dijk, Koen van Dijk, Gezongen door: Mathilde Santing, 1997

¹⁰ zie noot 9

¹¹ Associatie: onwillekeurige verbinding van verwante voorstellingen, noot 13

¹² Bezieling: geestdrift, innerlijke aandrift, noot 13

¹³ Boon, L.P., Socialistisch realisme en arbeiderskunstenaars, Uit Mertens-online, Nummer 29, Publicatiedatum: 1996-03-01 Copyright © EPO, IMAST en auteurs, (<http://www.mertensonline.be/Peiser/teksten/Louis%20Paul%20Boon%20in%20de%20Rode%20Vaan.doc>)

¹⁴ Scheele, Marcel, De constitutie van de taal, of: hoe Wittgenstein het beter had kunnen doen, 1988, <http://www.mscheele.nl/archive/1999/wittgenstein.htm>

¹⁵ Kramers Nieuw Woordenboek Nederlands, Uitgeversmaatschappij Argus b.v., Twintigste druk

¹⁶ Frijda, Michael, Ritselingen, Podium, Amsterdam 2005

¹⁷ Bernlef, De onzichtbare jongen, Querido, 2005

¹⁸ Symbool: plaatsvervangend teken dat een zinsverwantschap in beeld weergeeft, Kramers

¹⁹ zie noot 6

²⁰ zie noot 9